

DANNELSESRYGÆK UNDERVISNINGSMATERIALE

LOLA

- PIGEN FRA STENALDEREN

MUSEUM LOLLAND-FALSTER

TIL LÆREREN:

I skal på besøg hos Museum Lolland-Falster. Temaet er stenalderen med fokus på overgangen fra jæger- til bondestenalder. I forløbet indgår stenalderpigen Lola, som også er resultatet af vores nyeste forskning.

Vi foreslår at I arbejder med stenalderen før og efter besøget. Her kan I anvende dette opgaveark der fortæller om senalderpigen Lola og hendes møde med de fremmede. Teksterne kan læses højt, og opgaverne besvares individuelt:

Efter besøget håber vi, at I har tid og lyst til at følge op og tale om hvad I oplevede. Her kan I også bruge materialets afsluttende opgaveark med 10 spørgsmål, fri skriveøvelse (stenalderdagbog) og opskrift på stenaldermad.

Søger I mere information, kan DR-skole 3 små artikler og I kan også se afsnittet "Stenalderen" fra DR's serie Historien om Danmark (kræver UNI-login). Den varer ca 1 time.

- <https://www.dr.dk/skole/historie/jaegerne-kommer>
- <https://www.dr.dk/skole/historie/stenalderens-grave>
- <https://www.dr.dk/skole/historie/boenderne-kommer>

FØR BESØGET

DET GAMLE LAND (4.500-4000 F.V.T.)
FOR ÅRTUSINDER SIDEN
BREDTE SKOVEN SIG OVER LANDET,
TÆT OG VILD,
UBERØRT AF MENNESKER.
HER LEVEDE JÆGER-FOLKET,
MIT FOLK,
DET SAMME LIV GENERATION EFTER GENERATION.
MEN DETTE FORÅR VAR ANDERLEDES.
EN FREMMED SPIRE SKØD FREM.

DIG OG LOLA

Du lever i dag. I går gjorde du det også, og i morgen lever du. Du er her og du har dine ting. For 5.000 år siden levede en pige. Lola. Hun levede i den tid man kalder stenalderen.

Lola boede tæt på dig. Men hendes verden var meget anderledes end din. Der fandtes ingen skoler eller veje. Der var heller ikke toiletter eller butikker.

Lola måtte selv fange sin mad.

Fisk i havet og dyr i skoven.

Lola måtte selv fange sin mad. Fisk i havet og dyr i skoven. Hun spiste bær fra buske og byggede huse af ler fra jorden og træ i skoven.

Lola havde en opgave. Hun skulle tygge beg. Det er ligesom tyggegummi. Hårdt og klistret. Beg var godt at bruge, til at sætte pilespidser fast på pile og spyd. Så hun kunne fange fisk og fugle.

NÆVN 3 TING DU GØR, SOM LOLA IKKE GJORDE

(eksempelvis taler i telefon)

1. _____
2. _____
3. _____

NÆVN 3 TING SOM LOLA GJORDE, SOM DU IKKE GØR

(eksempelvis laver mad over bål)

1. _____
2. _____
3. _____

Lola levede for 5.000 år siden. Hun havde mørkt hår og blå øjne. Hun spiste bær, fisk og ænder. Hvad er det, hun holder i sin hånd?

STEN OG BÆR

MED BUE OG PIL

JEG SER DERES PILE KRYDSE HIMLEN.
JEG SER MÆGTIGE DYR FALDE
FOR DERES SPYD,
NÅR DE JAGER I SKOVEN,
VED STRANDEN OG PÅ HAVET.
HER KOMMER DE! MÆNDENE!
JÆGERNE VENDER HJEM!
MED HÆNDERNE FULDE AF DØD
BRINGER DE OS LIV.

Hvis du mangler noget, hvad gør du så? Tøj eller penalhus? Måske din mor eller far kan købe det i en butik. Eller du kan spare penge op og købe legetøj på nettet. Så kommer det lige til døren i en pakke.

Lola kunne ikke købe på nettet. Hendes forældre kunne ikke købe mad og tøj i en butik. De skulle lave alt selv. De fandt bær på buske, skød dyr i skoven, som de kunne spise. Skindet brugte de til tøj.

For at Lolas forældre kunne skyde et dyr i skoven, skulle de bruge noget spidst. Flint. Flint er en slags sten, som der findes mange af. De kan ofte være sortblå med hvidt på.

Når man slår på flint, sprænger det i små stykker. Stykke for stykke kunne Lolas forældre gøre en stor flintesten lille og spids. Den kunne du bruge til pilespids. Eller til økse, når de skulle fælde et træ.

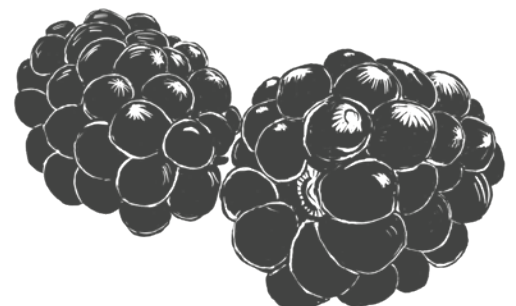

Lola kunne ikke købe legetøj på internettet. Men hun kunne bruge alt hvad hun fandt i skoven og ved stranden. Hvad tror du hun legede med?
Tegn et legetøj til Lola, som er lavet af det man kan finde i skoven og på stranden.

Hvilken mad spiste Lola? Hvad spiser du? Sæt kryds:

	MIG	LOLA
Chips		
Kartofler		
Bær		
Fisk		
Vingummibamser		
Honning		
Vildsvin		
Nutella		
And		
Muslinger		
Ål		
Smør		

JÆGER BLEV BONDE

FORANDRINGEN (4500-4000 F.V.T.)
DER KOM FOLK OVER HAVET
FRA FJERNE EGNE.
DE KALDTE SIG BØNDER.
MIT FOLK TOG IMOD DEM,
GAV DEM MAD OG HUSLY,
LOD DEM VARME SIG VED ILDEN,
TOG IMOD DERES GAVER.
HØRTE DEM FORTÆLLE
OM DEN STORE FORANDRING.

Lola var jæger. Det var hendes far og mor også og alle deres venner. De fiskede ved havet, fangede dyr i skoven og samlede bær fra buske.

Men længere oppe af fjorden, bag skoven boede et andet folk. De var fremmede, der var kommet sejlene over havet. De var ikke ikke jægere. De var bønder, der dyrkede korn på marker.

Lola syntes, det var mærkeligt. Hun så de hvordan de fremmede gik og pløjede jorden. Så såede de små frø, der voksede op til korn. Dem høstede de når det blev forår. De arbejdede hele tiden. Det måtte være hårdt.

Selvom det var hårdt, var det en smart ide at dyrke jorden. Det gav de fremmede mere mad. Bønderne kunne nemlig gemme kornet til dårlige tider.

Faktisk var det så god en ide at dyrke jorden, at Lola og hendes folk til sidst holdt op med at være jægere. De begyndte også selv at dyrke jorden.

Jægeren fangede og fandt sin mad i naturen. Bonden dyrkede jorden og holdt tamdyr.

Han lavede sin egen mad.
Hvorfor var det en god ide?

Foto: Sagn landet Lejre

Hvis du levede i stenalderen, hvordan ville du så bygge dit hus?
Ville du være jæger eller bonde? Hvorfor?

DØD

VI ER DE DØDE

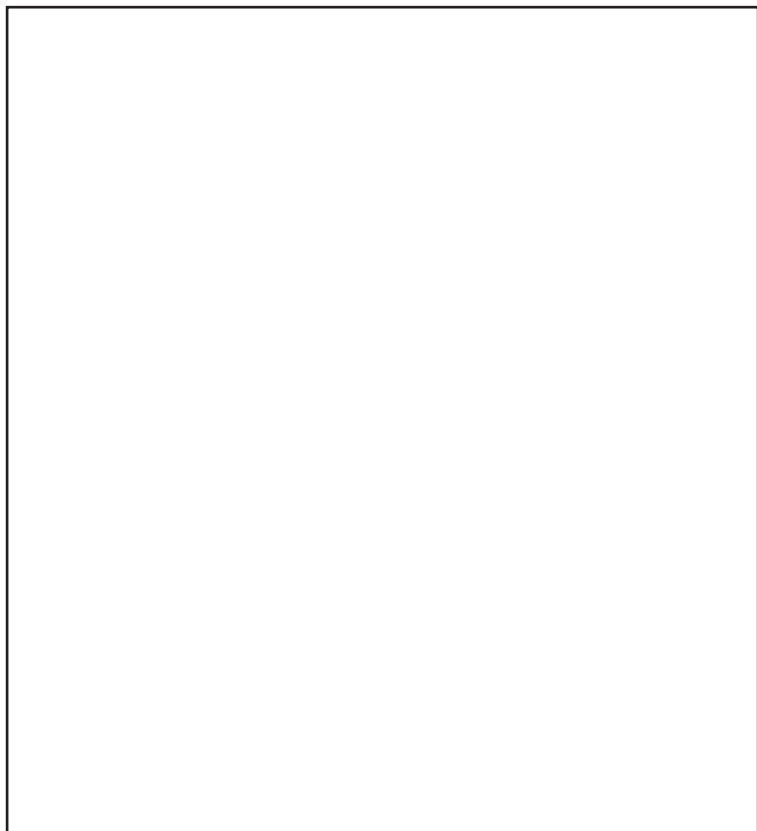
VI ER ALLE DØDE.
VI SOM BLEV GAMLE OG FALDT,
SOM DRÆBTES I EN VREDESRUS,
SOM DRUKNEDE PÅ HAVET,
SOM TØVEDE, DA TRÆET FALDT,
SOM ENDNU LÅ VED BRYSTET.
JEG ER EN AF DEM,
SOM FORSVANDT I GLEMSLEN,
MEN GENFUNDET,
OG SÅLEDES LEVER ENDNU.

I dag begraver mange deres døde i jorden. Men i stenalderen hos Lola byggede man huse af sten. Storstensgrave. Her lagde man de dødes skeletter forsigtigt på jorden.

I storstensgraven fik de døde mad, smykker og våben. Dengang troede man at den døde skulle ud på en lang rejse. Derfor skulle den døde have gode ting med. Man passede på hinanden i både livet og i døden.

Lolas folk troede på, at døden ikke var en slutning. Det var en begyndelse på en ny rejse. Derfor gav de den døde mad, smykker og våben. Hvordan tror du en sådan dødsrejse kunne have set ud? Tegn den dødes rejse.

Døden er ikke rar. Den er uhyggelig. Men den kommer helt af sig selv. Lolas folk passede på deres døde, ved at lægge deres skeletter i store stenhuse. Stenhuse var lavet af sten, der var så store og tunge, at det er en gåde hvordan de byggede dem med håndkraft. Hvordan tror du, de gjorde?

OM ARKÆOLOGI

EFTERMÆLE

SE MÆLKEN, ØLLET, BRØDET.
DET, SOM VAR VORES, BLEV JERES.
PÅ FYLDTE MAVER BYGGEDES BYER,
INDELTES LANDET I DIT OG MIT.
GJORDES NYE TANKER OM
LIV OG DØD.
FORLAD MIG NU
MEN VID,
AT MIN FORTÆLLING ER
JERES HISTORIE.

Arkæologi. Det hedder det, når man arbejder med at finde spor fra fortiden. Arkæologer graver i jorden. Helt forsigtigt med små skovle og koste finder de det dybt i jorden: spor. Små tegn på Lolas verden.

Lola levede som du. Men det er så lang tid siden at hendes hus er væk. Hendes venner og familie er døde. Båden hun sejlede i på fjorden er væk og skindet hun brugte som tøj er væk. Men ikke alt er tabt. Der er spor af Lola. Spor fra fortiden.

Kan du huske, hvad Lola tyggede på? Hvad var det den hed? Som en tygggummi-klump. Klumpen er en verdenssensation. Inde i den ligger Lolas DNA. Selvom DNA er usynligt, er det et afgørende spor. Som en nøgle der låser et skrin op, der er fyldt med hemmeligheder.

Arkæologer er som detektiver. De finder spor og løser et kæmpe mysterium. Hvis de for eksempel finder et stykke træ, der spids som et spyd og nogle fiskeben – kan det være et spor på nogen har fanget fisk.

Da arkæologerne fandt begklumpen fandt de Lolas DNA. Med det spor kunne de se hvordan hun så ud, hvad hun spiste. Og de kunne se, at hun var et barn som dig.

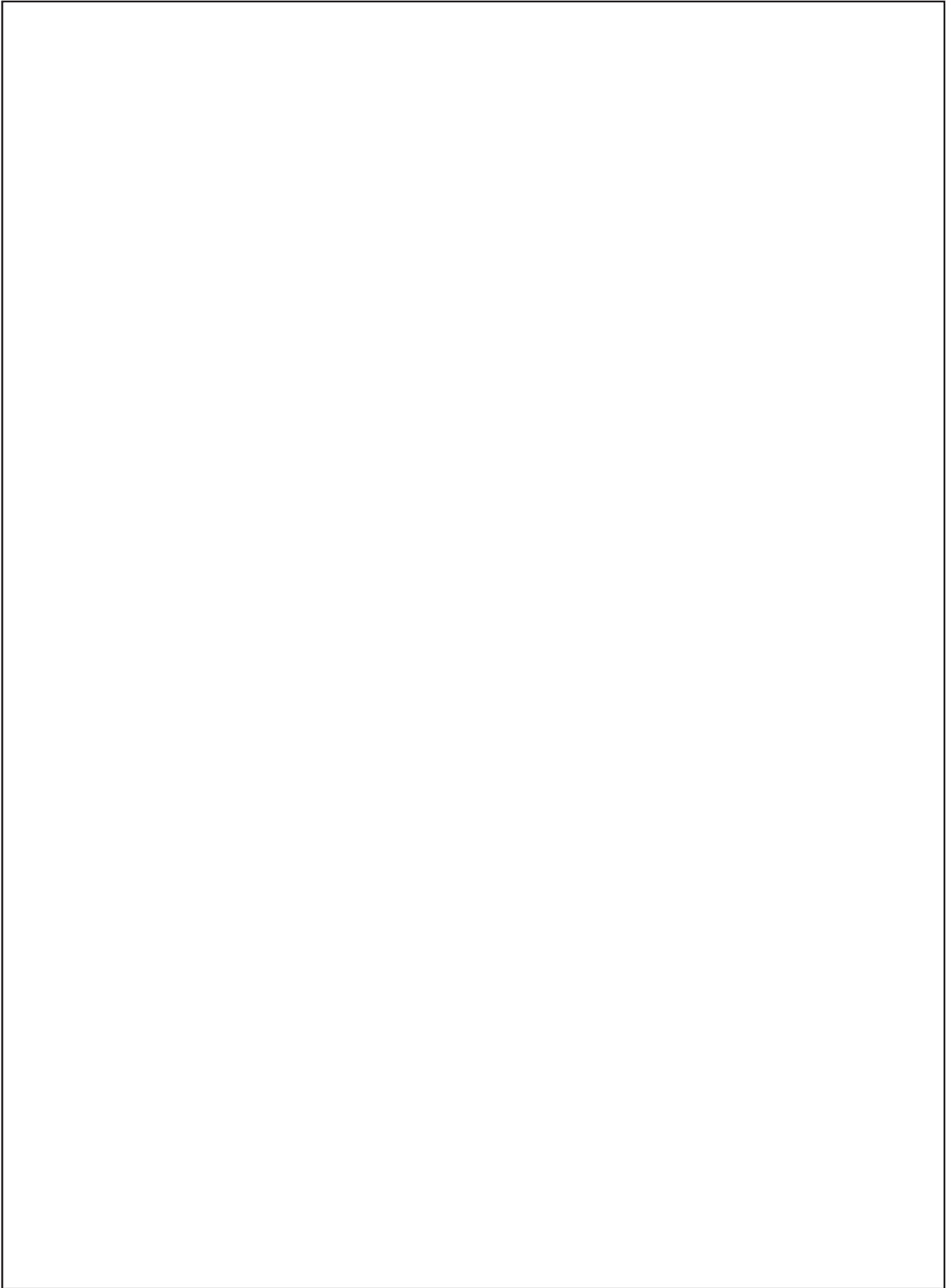

En arkæolog graver efter spor fra fortiden. Som et puslespil ligger arkæologen sporerne sammen. Hvilke spor efterlader du, som arkæologer kan grave frem om 5.000 år?

Tegn Lolas DNA. Du kan google ordet DNA.
Du kan også prøve at se filmen om Lola her:

EFTER BESØGET

10 SPØRGSMÅL

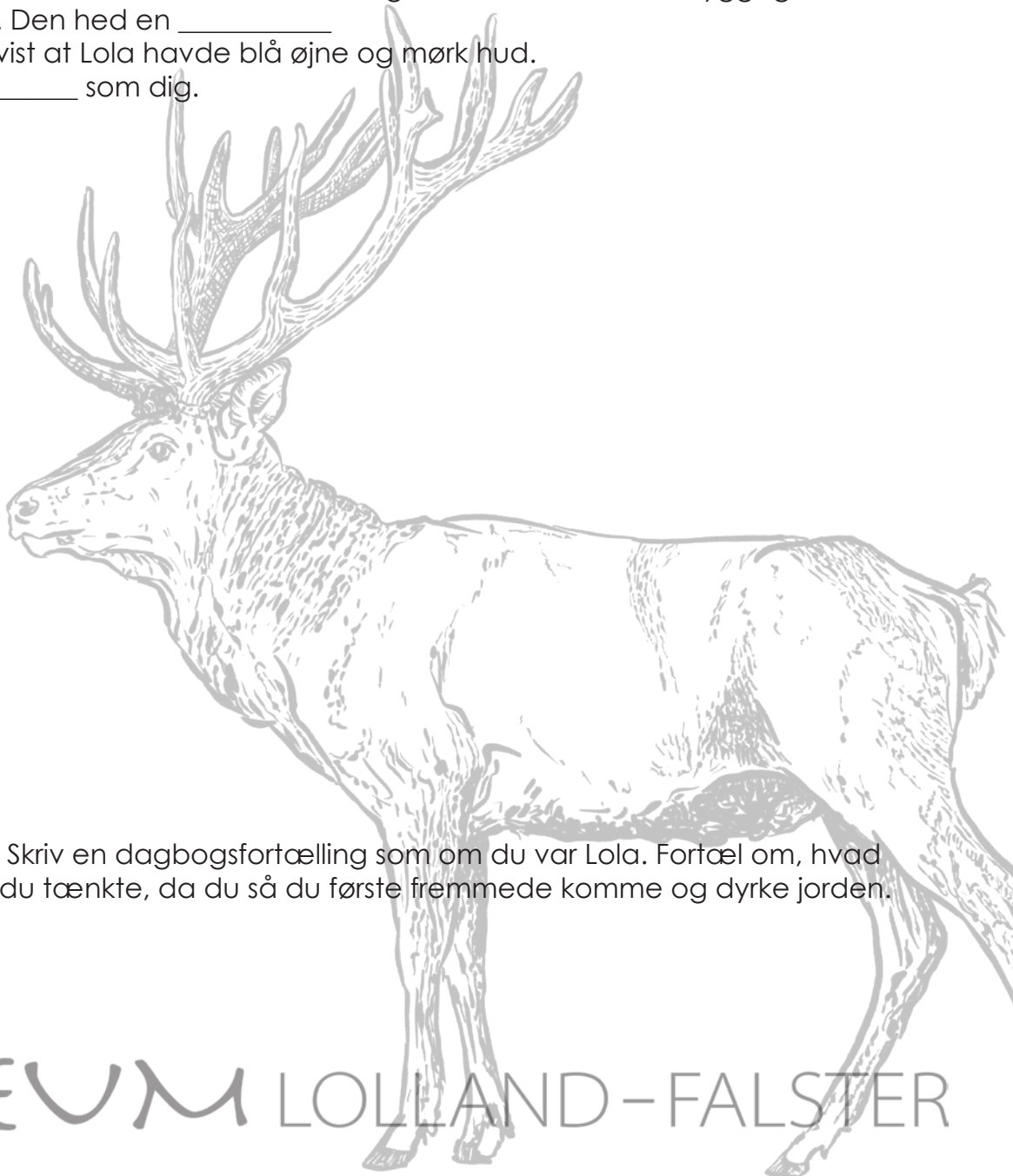
- Sætninger der fuldendes med udvalgte, eks:
  1. Lola levede for 5.000 år siden. Den tid kalder man _____
  2. I begyndelsen kom menneskene til landet.
De fulgte efter store flokke af _____
  3. Stenalderjægeren vigtigste mad var fisk og _____
  4. I bondestenalderen begyndte man i stedet af dyrke _____
  5. Det var smart at dyrke jorden, fordi så kunne man gemme til
dårlige _____
  6. I stenalderen lagde man sine døde i store huse bygget af _____
  7. Når man begravede sine døde, gav man dem mad og gaver, fordi man
troede de skulle på en lang _____
  8. En arkæolog graver i jorden. Når arkæologen finder spor fra fortiden,
er det som at løse et _____
  9. Det var en verdenssensation da arkæologer fandt DNA i en lille tyggegummi
agtig klump. Den hed en _____
  10. DNA'et har vist at Lola havde blå øjne og mørk hud.
Hun var et _____ som dig.

ORDKASSE:

- Sten
- Bær
- Tider
- Rensdyr
- Rejse
- Stenalder
- Korn
- Mysterium
- Begklump
- Barn

FRI OPGAVE

Stenalderdagbog: Skriv en dagbogsfortælling som om du var Lola. Fortæl om, hvad du laver, og hvad du tænkte, da du så du første fremmede komme og dyrke jorden.

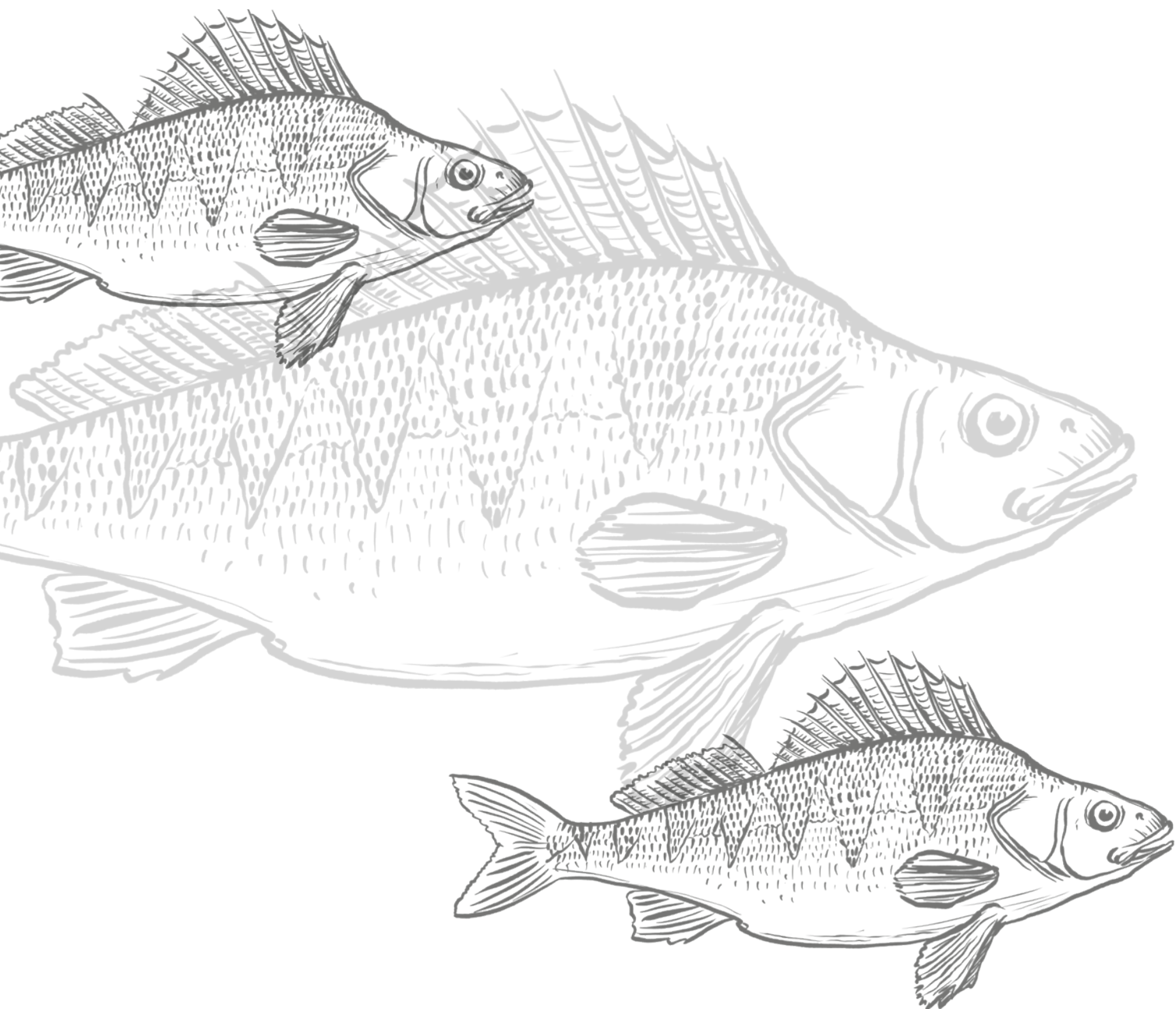
BONDESTENALDER KIKS

En af de allervigtigste ting der sket i stenalderen – ja måske vigtigste ting nogensinde – er det man kalder overgangen til bondestenalderen. Det handler om hvordan Lola og hendes folk havde været jægere i 1.000vis af år. Men nu kom der fremmede der dyrkede jorden.

De stoppede med at leve som jægere og begyndte at leve som bønder. Det betød de fik mere mad. Selvom arbejdet var hårdere, blev stenalderfolkene også dygtigere. Ikke kun til at dyrke jorden. Også til at bygge huse. Og opfinde ting. De blev dygtige til at lære nye ting. Derfor kunne de også lave større byer, både og huse.

Her kan du prøve at lave bondestenalder kiks sammen med din lærer. Måske det var den slags mad de fremmede spiste, mens Lola stangede ål og samlede bær?

Velbekomme!

ORIENTERING OG OPSKRIFT TIL LÆREREN:

Kiksene bliver fremstillet af emmer- og bygmel. Det er sandsynligt man i bondestenalderen ikke kun har anvendt byg som dyrefoder. Det er derudover sandsynligt at de har spist en form for fladbrød i bondestenalderen; fladbrød af lokale kornsorter er populære over hele verden. Det er nemt og hurtigt at bage fladbrød uden en ovn, blot man har et bål og en form for bageplade. Fra bondestenalderen har vi dekorede lerskiver, hvis anvendelse man stadig ikke er helt sikker på, men det er populært at tænke på dem som bageplader. Det er vores udgangspunkt for kiksene, som er mini-udgaver af fladbrød.

Smørret kan vi lave, fordi der i bondestenalderen nu er kvæghold og adgang til mælk. Man har med stor sandsynlighed også malket geder og måske endda får. Mælken er næringsrig og kan bruges til mange ting og kan fermenteres så det kan gemmes i lang tid. Smør er blot én måde at gemme mælken på, man kunne også lave ost.

BONDESTENALDER OPSKRIFT

KIKS – A-LA BONDESTENALDER

Kiksedejen kan laves i forvejen af formidleren, så der bare skal formes/bages kiks.

Fuldkorns-emmermel

Bygmel

Honning

Vand

Eventuelt mynte og/eller vejbred-frø

Brug 4 store håndfulde emmermel og 2 håndfulde bygmel. Kom en teskefuld honning i og eventuelt lidt hakket frisk eller tørret mynte. Frø fra vejbred kan også tilsættes – og i sensommeren kan børnene selv indsamle dem. Tilsæt vand i små mængder mens der æltes. Når dejen kan formes til en fast kugle, er den færdig. Bliver den for våd, tilsættes mere mel. Bliver dejen derimod for tør, æltes lidt mere vand i.

Form dejen til små kiks med det samme. En kugle på størrelse med en pebernød formes rund og flad som en pandekage eller fladbrød. Sørg for der bliver mindst én kiks til hvert barn. Bages på begge sider på lerskiver placeret direkte på gløderne eller på en tør pande på bålet. De kan også bages i en varm ovn på en bageplade, da skal de have 200 grader i 10 minutter. I ovnen laves de gerne kun med undervarme, for at simulere varmen fra gløderne. Hold øje med kiksene, når de er hårde, lysebrune og 'kikseagtige' er de færdige. Serveres med det samme og sammen med frisk smør.

Opskrifter og beskrivelser efter: Kirstine Friis Albrechtsen, *Undervisningsforløb: Bondestenalder - Smag på Lollands Stenalder, Museum Lolland-Falster; (2019)*